

Kunst en de coronacrisis Impact en toekomst

BOEKMAN

Gratis
bijlage bij
Boekman
123

Inhoud

Artikelen

- 1 [Jan Jaap Knol](#)
Een New Deal voor de kunsten
- 8 [Edo Dijksterhuis](#)
'Het nieuwe normaal is niet normaal'
Interview met
Ruben Brouwer,
Viktorien van Hulst en
Meta Knol
- 14 [Clayde Menso](#)
De toekomst van de kunst is nu
- 20 [Tabo Goudswaard](#)
Een nieuwe positie voor de kunstsector in de verbonden samenleving

---

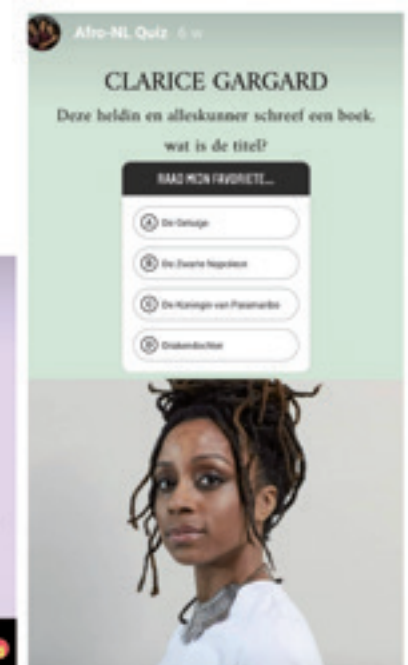
Columns

- 6 [Gitta Luiten](#)
Corona
Ramp en zegen tegelijk
- 18 [Rachid Benhammou](#)
Een wereld zonder kunst is onvoorstelbaar

Jan Jaap Knol

De coronacrisis daagt uit tot vergezichten voor of voorbij ‘het nieuwe normaal’. Misschien markeert dit jaar wel de overgang naar een betere samenleving, die de waarde van kunst en cultuur omarmt. Een *New Deal* voor de kunsten kan daarbij helpen. Hoe zou die er uit kunnen zien?

Een New Deal voor de kunsten

Het lijkt nog maar zo kort geleden. ‘In 2020 wordt het allemaal beter. Tenminste, dat verwacht het kabinet’, schrijft *de Volkskrant*, waarna een uiteenzetting volgt van de fiscale voordelen en andere prettige financiële vooruitzichten voor het nieuwe jaar (Herderscheë 2020). Het kabinet verwacht een begrotingsoverschot van 3,2 miljard euro.

Ook in cultureel opzicht zijn er mooie perspectieven. *NRC Handelsblad* kopt op 8 januari: ‘Beethovenjaar! Fellini-jaar! Rafaël-jaar! En nog veel meer’ (Steenhuis 2020). In dezelfde editie komt Emilie Gordenker, de kersverse directeur van het Van Gogh Museum, aan het woord: ‘We zijn slachtoffer van ons eigen succes. (...) We zijn erin geslaagd de drempel te verlagen. Veel meer mensen vinden het nu normaal: je gaat een weekend ergens naartoe – en dan ga je daar naar het museum. En ja, dat heeft een nadeel: alleen zijn met een schilderij, dat zit er niet meer in’ (Pama et al. 2020).

Wie wist toen dat het allemaal anders zou gaan?

Op 11 januari jongstleden bericht *de Volkskrant* voor het eerst over het nieuwe virus dat in Wuhan is opgedoken. Erg alarmerend klinkt het niet.¹

Op 24 februari is het virus voorpaginanieuws. In Noord-Italië worden elf dorpjes van de buitenwereld afgesloten, de voorbode van een lockdown van het hele land. In Nederland zijn de zorgen nog ver weg.

‘Frans Hals blijft thuis, net als jij’ staat er op de site van zijn museum in Haarlem

De rest is geschiedenis, of liever, onze dagelijkse realiteit. Nederland is in de greep van het coronavirus. Op 12 maart worden we ’s middags naar huis gestuurd. Alle evenementen met meer dan 100 personen worden afgelast.

Vervolgens gaan de scholen dicht, cafés op slot. Het hele culturele leven wordt stilgelegd. Snel schakelt de culturele sector om. Binnen enkele dagen staan er tientallen initiatieven online. ‘Frans Hals blijft thuis, net als jij’ staat er op de site van zijn museum in Haarlem. Het biedt alternatieve activiteiten aan, zoals het zelf maken van een stilleven. En zo wemelt het van de livestreamings, podcasts en andere initiatieven die de band met het publiek levend houden: van de *Decamerone* door ITA tot de Bijlmer Parktheater Quiz.² Minister Van Engelshoven roemt de veerkracht van de sector en benadrukt de troostrijke werking van kunst en cultuur.

300 miljoen euro

De sector organiseert zich in een Taskforce die samen met rekenaars en ambtenaren van het ministerie becijfert dat de geschatte inkomsterderving tot 1 juni minimaal 969 miljoen euro bedraagt. Daarin is geen rekening gehouden met een zomer zonder festivals en een herstart van het culturele leven die maanden, zo niet langer gaat duren. Terwijl minister Hoekstra aankondigt de KLM *whatever it takes* te zullen redden, groeit de druk op minister Van Engelshoven. Brandbrieven stapelen zich op, de Raad voor Cultuur richt zich tot de minister-president, de Creatieve Coalitie – spreekbuis van de getroffen zzp’ers – draait een alarmfilm.³

De minister maakt tijdens het televisieprogramma *M* bekend dat er 300 miljoen euro extra beschikbaar komt voor de culturele sector. Het bedrag verbleekt bij de gevreesde schade en komt met name ten goede aan rijksgesubsidieerde instellingen. Maar het zijn ook en vooral de acteurs, musici, kunstdocenten, ontwerpers, tekstschrijvers, technici, producers, kortom een keten van freelancers en zzp’ers, die hun opdrachten en inkomsten in rook zien opgaan.

Later trekt de kritiek bij. De 300 miljoen worden ‘een stap voorwaarts’ genoemd (Pronk et al. 2020). In het Kamergebod op 28 april zegt de minister zelf ook dat er meer moet gebeuren. Theatermaker Camie Bongers, cabaretier Erik

van Muiswinkel en beeldend kunstenaars Merel Noorlander en Tinkebell pleiten daags voor het debat voor het fiscaal aantrekkelijker maken van aankopen en andere investeringen in kunst (Burghoorn 2020b). Ook dat zal de minister onderzoeken.

New Deal

Als ik dit schrijf (15 mei) zitten we al weken in de ‘intelligente lockdown’ en zijn we aan de ‘intelligente herstart’ begonnen. Dat de schade voor de culturele sector vele miljarden meer zal zijn dan 969 miljoen euro, is een veilige veronderstelling. 2020 wordt een van de grote scheidsjaren in de geschiedenis.

Deze tijd daagt uit tot vergezichten voor of voorbij ‘het nieuwe normaal’. Kan dit jaar ook de overgang markeren naar een betere samenleving? Een die meer oog heeft voor de sterk gegroeide verschillen tussen arm en rijk, die de ogen opent voor de uitputting van de aarde? Maar ook een samenleving die de waarde van kunst en cultuur omarmt? Ramsey Nasr vatte het prachtig samen: ‘Het virus houdt ons binnen, kunst brengt ons naar buiten’ (Nasr 2020).

Het IMF voorziet de grootste economische recessie sinds de beurskrach van 1929 (Vos 2020). Hoe overleeft de kunst de ijstijd die op ons af komt? President Roosevelt ontwierp in de jaren dertig een *New Deal* om Amerika uit de recessie te loodsen, een programma van *Relief, Recovery* en *Reform*. Het is tijd voor zo’n *New Deal* voor de kunsten. Hoe zou die eruit kunnen zien?

Aan de drie R’s van Roosevelt gaat de R van Reflectie vooraf. Ik noem daarbij twee zaken. Allereerst valt op hoe kwetsbaar de arbeidsmarkt van de culturele sector is, ondanks de indrukwekkende bijdrage aan het bruto nationaal product (CBS 2019). Liefst 60 procent werkt als zzp’er, vaak tegen een relatief laag tarief, zonder reserves en goed sociaal vangnet. We wisten natuurlijk al tijden dat dat niet goed kan gaan.

Gelukkig wordt er in het kader van het Platform Arbeidsmarkt Culturele en Creatieve Toekomst gewerkt aan betere arbeidsvoorwaarden voor de sector, die daarbij niet enkel naar de overheid kan kijken. Juist werkgevers hebben nu een zware verantwoordelijkheid. Een fatsoenlijke beloning is voor elke opdrachtgever altijd een keuze, ook in tijden van crisis.

Dat brengt me op het tweede punt, de relatie tussen kunst en politiek. Kort voor de coronauitbraak vroeg Eric de Vroedt, artistiek directeur van Het Nationale Theater, tijdens een solidariteitsavond in ITA retorisch aan de politiek: ‘Kunt u ons alseblieft behandelen als de keihard werkende professionals die we zijn?’ (Vroedt 2020). De sector hoopt natuurlijk op een ‘Ja’.

Tien jaar nadat Halbe Zijlstra de sector wegzette met zijn ‘iedereen-moet-zich-zorgen maken’-mentaliteit, voelt de culturele sector zich nog steeds miskend als een speeltje voor de elite, al zijn de bezuinigingen deels gerepareerd. Het wordt tijd dat kunst en politiek teruggaan naar een volwassen en positieve relatie. Een minimumuurtarief voor zzp’ers, zoals afgesproken door de architecten (Giele 2019), moet ook voor andere delen van de sector te regelen zijn. Evenals het naleven van honorariumrichtlijnen. Fair Practice, juist nu. Van de politiek mag verwacht worden dat ze de kunsten en creatieve industrie tegemoet treedt als welkome partner voor de toekomstige opgaven van Nederland.

Relief en Recovery

Dan naar de *Deal*. Om door de crisis heen te komen, is er eerst *Relief* nodig en 300 miljoen euro overheidssteun is niet genoeg, zeker niet voor kleine initiatieven en vrije producenten. Amsterdam heeft inmiddels 17 miljoen toegezegd. ‘Een enorm bedrag’, stelt wethouder Touria Meliani, maar vooral bedoeld voor meerjarig gesubsidieerde instellingen (Ekker 2020). Eén groot nationaal overbruggingsfonds voor de culturele sector, aanvankelijk alom bepleit, staat niet meer op de agenda. Toch zou dat publieke en private middelen kunnen bundelen. Renée Steenbergen riep op om met miljardensteun geholpen grote bedrijven als KLM te verplichten daaraan bij te dragen (Steenbergen 2020). Naast meer overheidsmiddelen is het belangrijk het maatschappelijk draagvlak voor de kunsten om te zetten in financiële bijdragen van particulieren, zeker nu zoveel cultuur ‘om niet’ online wordt aangeboden. Crowdfunding, zoals gefaciliteerd door Voordekunst, biedt mogelijkheden. Snelle uitbreiding van fiscale voordelen bij giften, zoals bepleit door Tinkebell c.s., eveneens.

Na de acute *Relief* zal er een fase van *Recovery* nodig zijn. Deze moet, gezien het risico van nieuwe uitbraken, tot ver in de komende beleidsperiode duren. De bescheiden manier waarop instellingen straks weer bezoekers kunnen ontvangen, brengt vooralsnog extra kosten met zich mee. Het zou al schelen als de overheden de huisvestingslasten van instellingen verlichten, die zwaar op hun exploitatie drukken (Wijn 2018).⁴ Dit kan de instellingen ruimte bieden om middelen in te zetten voor hun programmering, die voor een flink deel online zal zijn.

Digitale programmering zit al in een stroomversnelling. Brede ondersteuning voor de creatieve sector is nodig om dit verder te ontwikkelen, zowel inhoudelijk als qua verdien capaciteit.⁵ Daarbij kunnen DEN, kennisinstituut cultuur en digitalisering, en Cultuur+ Ondernemen een rol spelen, maar ook de fondsen, vooral bij de financiering van kleinschalige initiatieven. Als het gaat om cultuuronderwijs, kan van scholen een reëlere bijdrage in de kosten worden gevraagd. Kunstdocenten kunnen dan vaker structureel werkzaam zijn in het onderwijs, wat tegelijk onderkent dat creativiteit onmisbaar is voor de vorming van toekomstige generaties.

Reform

Tot slot *Reform*. Hier liggen de uitdagingen al langer voor het oprapen, om te beginnen binnen het cultuurnotastelsel. De coronacrisis viel ongelukkig genoeg samen met de complexe aanvraagssystematiek voor de verlening van meerjarige subsidies. Het lukt maar niet dit stelsel te vereenvoudigen. De recente forse

---

Internationale platforms en streamingdiensten strijken enorme verdiensten op, maar dragen nauwelijks bij aan de ontwikkeling en productie

uitbreiding van de basisinfrastructuur (BIS) heeft het er niet overzichtelijker op gemaakt.

Alle aandacht voor dit verdeelmechanisme ontnemt het zicht op wezenlijke vragen als het gaat om de toekomst van de Nederlandse cultuur. Uit de Cultuurindex Nederland blijkt dat het niet goed gaat met de positie van bijvoorbeeld de film, het boek en de beeldende kunst van Nederlandse makelij (Brom et al. 2019). We verliezen in rap tempo terrein aan het buitenlandse aanbod. Aanleiding temeer om Nederlandse cultuuruitingen meer te stimuleren, ondersteunen en beschermen.

Internationale platforms en streamingdiensten strijken enorme verdiensten op, maar dragen nauwelijks bij aan de ontwikkeling en productie. Een dagje Nederlandse muziek draaien op de radio tijdens de coronacrisis zet geen zoden aan de dijk (Nu.nl 2020). Wil Nederland ‘een levendige audiovisuele cultuur’ behouden, dan is een snelle invoer van heffingen op de streamingdiensten, ten goede van Nederlandse producties, zoals door de Raad voor Cultuur geadviseerd (Raad voor Cultuur 2018) en door Paul Rutten toegelicht (Rutten 2019), zeer gewenst. Er is daarop eind 2019 reeds besloten tot een investeringsverplichting, maar de vraag is of die ver genoeg gaat en of die er snel genoeg komt (Engelshoven et al. 2019).

Ook voor de beeldende kunst is een assertiever cultuurbeleid gewenst. Op oudejaarsdag 2019 – toen de crisis nog ver uit zicht was – vroeg Hans den Hartog Jager zich terecht af waarom Nederlandse tentoonstellingsmakers zo weinig beeldend kunstenaars uit eigen land programmeren (Hartog Jager 2019). Nederlandse galeries hebben het bovendien al tijden moeilijk op de internationale markt. Inmiddels staat de beeldende kunst door de crisis op een keerpunt. Charles Esche (directeur Van Abbemuseum) concludeerde in *de Volkskrant*: ‘We keren terug naar de wereld om ons heen. We moeten de diepte van het lokale zoeken, die is lang genegeerd.’ En voordat het verwijt van provincialisme klinkt, ter relativering een tweede citaat uit zijn mond: ‘Ik ben in dat systeem geprivilegieerd geweest, maar je ziet op al die biënnales vrijwel dezelfde kunst. Niet zo verrassend, net als dat de koffie van Starbucks overal hetzelfde smaakt’ (Burghoorn 2020a).

Wanneer een fors deel van de BIS wordt overgedragen aan de fondsen, komt bij het ministerie en de Raad voor Cultuur beleids-capaciteit vrij voor andere, urgente dossiers: versteviging van de arbeidsmarkt, stimulering van Nederlandse cultuur in een sterk concurrerende internationale context, samenwerking met gemeenten en provincies, en verbinding van kunst en creatieve industrie met de grote opgaven van Nederland op het gebied van ruimtelijke ordening en klimaattransitie. Rijksbouwmeester Floris Alkemade legt daar in zijn recent verschenen *De toekomst van Nederland* een uitdagende routekaart voor klaar (Alkemade 2020).

Reform betekent ook een paradigmawisseling in hoe naar de positie van cultuur in de politiek gekeken wordt. Het belang van cultuur is, gevoed door marktdenken en gericht op maximalisatie van inkomsten en publiek, steeds meer in een economisch denkraam geplaatst. De wereld na corona biedt ruimte voor een ander perspectief dan kosten en rendement: ruimte voor verbeelding, verbinding en expressie. Ruimte om samen te werken aan een mooier Nederland. ●

Literatuur

- Alkemade, F. (2020) *De toekomst van Nederland, de kunst van richting te veranderen*. Bussum: Uitgeverij THOTH.
- Brom, R. (et al.) (2019) *De staat van cultuur 4*. Amsterdam: Boekmanstichting.
- Burghoorn, A. (2020a) 'De Kunsten wacht een kanteling'. Op: www.volkskrant.nl, 8 mei.
- Burghoorn, A. (2020b) 'Offensief voor meer cultuurgeld: maak investeren in kunst fiscaal aantrekkelijk'. Op: www.volkskrant.nl, 27 april.
- CBS (2019) 'Bijdrage cultuur in media aan economie 3,7 procent'. Op: www.cbs.nl, 19 juli.
- Ekker, J.P. (2020) 'Cultuursector krijgt 17 miljoen euro: "Het is een enorm bedrag"'. Op: www.parool.nl, 8 mei.
- Engelshoven, I.K. van en A. Slob (2019) *Stimuleringsmaatregel Nederlands cultureel audiovisueel aanbod*. Tweede Kamer 32820, nr. 330.
- Giele, M. (2019) 'Nieuwe architecten-cao stelt minimumtarief zzp'ers vast'. Op: www.dearchitect.nl, 20 november.
- Hartog Jager, H. den (2019) 'Weg met de zachte zeurende zelfhaat in Nederlandse musea'. Op: www.nrc.nl, 31 december.
- Herderscheë, G. (2020) 'Wat er in 2020 verandert voor uw portemonnee'. Op: www.volkskrant.nl, 1 januari.
- Nasr, R. (2020) 'In tijden van corona biedt kunst houvast door mee te wankelen'. Op: www.nrc.nl, 1 april.
- Nu.nl (2020) 'Radiozenders tijdens Koningsdag in teken van Nederlands product!'. Op: www.nu.nl, 5 april.
- Pama, G. en S. Smalenburg (2020) 'Nieuwe directeur Van Gogh: "In het museum wordt het nooit meer stil"'. Op: www.nrc.nl, 8 januari.
- Pronk, I. en N. Schipper (2020) 'Extra geld voor noodlijdende cultuur is "een eerste stap voorwaarts"'. Op: www.trouw.nl, 16 april.
- Raad voor Cultuur (2018) *Sectoradvies audiovisueel: zicht op zo veel meer*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Rutte, P. (2019) *Voor een levendige audiovisuele cultuur*. Sl.: Paul Rutten Onderzoek.
- Steenbergen, R. (2020) 'Het is tijd voor een collectief fonds: steun onze kunst!'. Op: www.nrc.nl, 29 april.
- Steenhuis, P. (2020) 'Beethovenjaar! Fellini-jaar! Rafaëljaar! En nog meer'. Op: www.nrc.nl, 8 januari.
- Vos, C. (2020) 'IMF somber: crisis grootste sinds jaren dertig, Nederlandse economie krimpt met 7,5 procent'. Op: www.volkskrant.nl, 14 april.
- Vroedt, E. de (2020) 'Eric de Vroedt: "Kunt u ons alsjeblieft behandelen als de keihard werkende professionals die wij zijn"'. Op: www.theaterkrant.nl, 3 maart.
- Wijn, C. (2018) 'Onderken de werking van de Wet van Bouwdrift: investeer in programmering'. Op: www.corwijn.nl, 11 april.

Noten

- 1 www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/mysterieus-longvirus-eist-eerste-dode-in-china~b5857bcd/
- 2 Een overzicht van de online-initiatieven is te vinden op [www.kunsten92.nl/wp-content/uploads/2020/05/Brief-taskforce-culturele-creatieve-sector-VNG-aan-min-BZK-Ollongren-12-mei-2020.pdf](http://www.boekman.nl/actualiteit/online-cultureel-initiatieven/catalogus.boekman.nl/extern/dispatcher.aspx?action=historySearch&database=ChoiceFullCatalogue&search=(((ti%20=%20%22corona*%22)%20))%20OR%20(((sa%20=%20%22corona*%22)%20)))&limit=20&SRTo=sj.ms.du&TYPo=n.a.d&SEQo=descending,ascending,descending&position=1.
3
4 Vergelijk ook de brief van de Taskforce aan minister Ollongren (Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties) waarin wordt gevraagd om compensatie van de huisvestingslasten (<a href=)).
- 5 Vergelijk www.den.nl/aan-de-slag/beleid-maken/digitaal-dna en www.cultuur-ondernemen.nl/digitale-verdienmodellen-voor-tijdens-de-coronacrisis.

Jan Jaap Knol is directeur van de Boekmanstichting. Tot maart 2019 was hij directeur-bestuurder van het Fonds voor Cultuurparticipatie. Daarvoor was hij werkzaam in diverse beleidsfuncties op het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Gitta Luiten

Corona

Ramp en zegen tegelijk

Al jaren worden we gewaarschuwd voor de onontkoombaarheid van een pandemie. Maar net als bij veel andere onvoorstelbare zaken luisterden we nauwelijks naar de boodschappers. Het zou wel loslopen, onze tijd wel duren of onze deur wel voorbijgaan. Wie had zich kunnen voorstellen hoe een virus onze globale samenleving in korte tijd zo ingrijpend kon ontwrichten? Nou, wetenschappers en kunstenaars dus.

Wetenschappers hadden op basis van kwantitatieve onderzoeken allang vastgesteld dat er statistisch gezien een pandemie kon uitbreken. Kunstenaars vulden die kille cijfers in met kleur en context: in boeken, films en beeldende kunst bijvoorbeeld. Ontwerpers bogen zich over mogelijke strategieën voor als het zover komt: ze boden ons een inkijkje in de toekomst, met (toen nog) futuristische beschermingsmiddelen en tot in detail ontworpen sociale processen. Op kunst- en designacademies gaat al jaren geen eindexamententoonstelling voorbij zonder voorbeelden van quarantainekleding, apocalyptische beeldtaal, rampenhuisvesting en overlevingsinstrumenten. Kunst en cultuur zijn het voorstellingsvermogen van de samenleving. In het geval van corona bleek dat profetisch.

Fall-backoptie

Nu we er middenin zitten, wordt eens te meer duidelijk dat kunst en cultuur essentieel zijn voor de mensheid. Op een onnadrukkelijke manier vormen ze de kurk waarop ons saamhorigheidsgevoel, onze gezamenlijke identiteit en onze sociale natuur drijven. Met grote vanzelfsprekendheid grijpen mensen naar boeken, films, beeldende kunst en (online) voorstellingen en concerten. Ze vinden daarin afleiding, inspiratie

Vanuit de Grote Kerk Naarden klinkt de aria *Erbarme Dich* uit de *Matthäus Passion* als alternatief voor de afgelaste uitvoeringen, Naarden, 10 april 2020. Fotografie: Onno van Ameijde

en troost. Zonder het bewust kunst te noemen, blijkt cultuur voor mensen de natuurlijke fallbackoptie. Zoals samen zingen: van Wuhan tot Italië, van Sao Paolo tot Amsterdam en Londen vinden mensen daar saamhorigheid en houvast in. Vanaf balkons, in tuinen, op de stoep, uit ramen van wolkenkrabbers en in hoogwerkers: niets verbindt meer dan samen muziek maken. Onvergetelijk is het beeld van het *Erbarme dich* dat klonk vanuit de kerktoren in Naarden, en de enorme impact ervan op iedereen op straat. Cultuur voedt de fundamenteel menselijke behoefte ergens bij te horen en deel uit te maken van een geheel. Ook (of misschien wel juist) in quarantaine.

Nieuwe ideeën en initiatieven volgen elkaar in koortsachtig tempo op: behalve met afstands-onderwijs, Facetime-borrels en vergaderen zijn we online in de weer met samen musiceren, zingen en kunstwerken uitbeelden. We herdenken in isolatie, maar vieren samen de vrijheid met *Zing - vecht - huil - bid - lach - werk en bewonder* van Shaffy – een nummer uit 1971(!). Netflix draait overuren. Puzzels van kunstwerken zijn niet aan te slepen. De NPO biedt troost-tv met films en documentaires uit de oude doos. Bibliotheken wringen zich in allerlei bochten om mensen ondanks de sluiting van boeken te voorzien. Theaters streamen voorstellingen zonder publiek, cabaretiers geven een conference vanuit hun huiskamer. Hoe had deze tijd eruit gezien zonder de saamhorigheid, schoonheid, troost en reflectie die kunst en cultuur ons bieden?

Kernwaarde

De coronacrisis leidt tot een herwaardering van cultuur als kernwaarde van onze samenleving. Een onverwachte zegen. Bovendien tonen kunstenaars en andere culturele makers ons oplossingen en uitwegen. Niet alleen de diversiteit aan voorbeelden, ook de snelheid waarmee de cultuursector zich wist aan te passen en nieuwe wegen vond om mensen te bereiken valt op. De vele voorbeelden van ontwerpers die in recordtijd beademingsapparatuur en beschermingsmaskers ontwikkelden van bestaande materialen bijvoorbeeld, of musici die online gezamenlijke concerten opnemen.

Innovatie vraagt om creativiteit, voorstellingsvermogen en durf om bestaande regels en denkpatronen te doorbreken. En dat is in essentie

waar kunstenaars en ontwerpers voor zijn opgeleid. Het modieuze woord ‘omdenken’ is voor hen altijd al core business geweest. En nee, dat is niet hetzelfde als wat innovatieve ondernemers doen, zoals wel wordt beweerd. Ondernemers innoveren hun bedrijf; kunstenaars innoveren de samenleving. Kunstenaars verbeelden de toekomst – de kansen, maar ook nieuwe problemen. Autonome culturele innovatie hoeft geen consumenten naar de mond te praten. Het valt al jaren op dat de huidige generatie studenten vooral bezig is met de wereld. Of het nu gaat om de door de wind aangedreven, zelf te maken mijnenjager *Mine Kafoun* van Masoud Kafani, de *Ocean Cleanup* van Boyan Slatt of de *Voicing Borders*-installatie van Irakli Sabekia, in al deze gevallen zetten de ontwerpers zich in voor een maatschappelijk doel. Het toont ons ook de minder welgevallige kanten van de wereld, de pijnlijke kanten van de menselijke aard. Net als bij de waarschuwingen voor pandemieën blijven die onaangename boodschappen vaak onderbelicht. Maar we zouden er goed aan doen daar beter naar te luisteren.

De cultuursector moest de afgelopen jaren flinke (financiële) klappen incasseren. Daar komen nu de desastreuze effecten van de coronacrisis overheen. Laten we hopen dat we de zo overduidelijk gebleken intrinsieke betekenis van kunst en cultuur voor ons als mensheid en samenleving niet weer vergeten. De herwaardering van de publieke sector (de zorg, het onderwijs, de politie, de brandweer) als voorwaarde voor een duurzame toekomst zou zich ook moeten uitstrekken tot de cultuur. De cultuursector is niet alleen een bedrijfstak waar meer mensen werken dan bij KLM en die internationaal fors bijdraagt aan het imago van Nederland als innovatief land. De artistieke verbeeldingskracht van kunst en cultuur helpt ons vorm te geven aan een betere toekomst. ●

Gitta Luiten is wethouder in Hardenberg nadat zij ruim twintig jaar in de cultuursector werkte, onder meer als directeur van het Mondriaan Fonds

Edo Dijksterhuis

De coronacrisis legt de cultuursector lam, met banenverlies en faillissementen tot gevolg. Maar de crisis biedt ook kansen op verandering, zoals meer aandacht voor de eigen collectie, lokaal publiek en kleinschaliger werken.

‘Het nieuwe normaal is niet normaal’

Interview met Ruben Brouwer, Viktorien van Hulst en Meta Knol

De coronacrisis en daarbij behorende lockdown voelen aan als een winterslaap zonder belofte van een lente. Zeker begin mei, als dit virtuele rondetafelgesprek plaatsvindt. Meta Knol, directeur van Museum De Lakenhal in Leiden, weet dan nog niet dat premier Rutte op 6 mei de heropening van musea vanaf 1 juni zal aankondigen. Voor Ruben Brouwer, CEO van concertorganisator Mojo, en Viktorien van Hulst, zakelijk directeur van Theaterfestival Boulevard 's-Hertogenbosch, is het 2020-seizoen al afgeschreven omdat evenementen met vergunnings- en meldplicht verboden zijn tot 1 september. Maar afgezien van onderlinge verschillen zit iedereen in overlevingsmodus. Ook een eerste steunfonds van 300 miljoen euro, aangekondigd door minister Van Engelshoven van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, verandert daar weinig aan.

Moties over het fiscaal aantrekkelijk maken van culturele investeringen en een btw-verlaging voor podia en musea zijn in het Tweede Kamerdebat van 7 mei aangehouden.¹

Waar zit in jullie sectoren de meest acute pijn?

VIKTORIEN VAN HULST: ‘Mijn festival zou in augustus plaatsvinden en wij konden op tijd reageren en de planning omgooien. Maar collega’s die eerder in het jaar hun festival draaien, hebben de uitgaven al gedaan en zitten klem. Je zou kunnen zeggen dat ondernemend zijn nu een probleem is, want hoe minder subsidieafhankelijk, hoe groter de inkomstenderving. Instellingen die in slaapstand kunnen terwijl de subsidie doorloopt, ondervinden minder schade dan de instellingen die het moeten hebben van publieksinkomsten of sponsoring.

Viktorien van Hulst.
Fotografie: Karin Jonkers

Binnen de theater- en danssector is er ook een groot verschil tussen wat grote instituten meemaken en wat de kleinere organisaties overkomt die projectmatiger werken. De eerste ondersteuning van de minister richt zich op grotere structuren. Maar het landschap er omheen, dat voor 60 procent uit zzp'ers bestaat, daar zijn de generieke maatregelen niet voldoende voor. Dat legt een enorme verantwoordelijkheid bij de BIS-instellingen, die niet meer enkel kunnen gaan over bewaken en bewaren, hun gebruikelijke hoofdtaken. Ze hebben nu ook verantwoordelijkheid voor het geheel. En ik weet niet of zij daar klaar voor zijn. Als we daar wel onze centen op inzetten, zoals de minister doet, dan vind ik dat zorgelijk voor de toekomst.'

META KNOL: 'Die zorg deel ik. Zo'n 10 procent van de musea haalt het einde van het jaar niet.

De eerste signalen zijn er al: in Amsterdam is het Tassenmuseum gesloten en er zullen er meer volgen. Maar als je het hebt over de kunstsector als geheel moet je, zoals Viktorien zegt, in beschouwing nemen dat 60 procent freelancer is. Toch gaat het geld eerst naar stenen, spullen en vaste aanstellingen. Daar omheen gaat een enorm slagveld ontstaan. In de creatieve sector zijn er nu wel 350 duizend banen – ongelooflijk veel, zeker vergeleken met de 30 duizend bij KLM.'

RUBEN BROUWER: 'Ik wil voorkomen dat dit een zieligheidswedstrijd wordt, maar de pop-festivalsector mag tot 1 september niks. Geen zomerfestivals en met de beste wil van de wereld zie ik daarna geen serieus anderhalvemeter-alternatief. Volgens onze berekening gaat deze zomer 1,5 miljard euro verloren. Een steunfonds van 300 miljoen is er niet voor ongesubsidieerde organisaties. Er is wel een steunmaatregel voor ondernemers met 30 miljoen voor leningen, maar daarvoor geldt een maximumbedrag van een ton per aanvrager.'

Een aantal festivals was al in de voorverkoop uitverkocht. Dat ziet er op de korte termijn qua cashflow wat rooskleuriger uit, maar als het festival wordt verzet moet je alsnog volgend jaar leveren terwijl overheadkosten doorlopen. De leveranciers van hekken of beveiligingspersoneel hebben echter niet zo'n reservepotje; zij hebben nog geen klussen gedaan en facturen kunnen sturen.'

VIKTORIEN VAN HULST: 'En volgend jaar hebben we ze weer nodig, de tribunebouwers en licht- en geluidstechnici. Al die specialisten verdwijnen. De helft van mijn leveranciers gaat op deze manier deze zomer niet overleven, denk ik.'

En als we kijken naar de wat langere termijn? Welke effecten zien we dan?

META KNOL: 'De museumsector dreef heel erg op blockbusters, waar veel mensen op af kwamen en hoge kosten en omzetten mee gemoeid zijn. Dat zal veranderen, vermoed ik. Musea gaan zich meer op hun eigen collecties richten. Ze zullen ook op zoek moeten naar lokaal publiek want ons reisgedrag zal veranderen. En de digitale revolutie gaat versneld door. Maar voor het zover is, krijgen we de eerste golf musea die het niet redden tijdens en na de →

lockdown, en de tweede golf die in een herstelprogramma moeten. In een “anderhalvemetermuseum” kun je immers minder bezoekers ontvangen en dus minder inkomsten genereren. Die situatie zal aanhouden tot er een vaccin is. Ik verwacht een lange overgangperiode met uiteindelijk duurzame verandering.’

RUBEN BROUWER: ‘Voor de crisis hadden managers en grote agentschappen in Los Angeles een sterke positie en dicteerden zij hoe het moest. De crisis is aanleiding voor een herschikking van de verhoudingen. Bij Mojo dreef 80 procent van de shows op buitenlandse artiesten, merendeels uit Amerika. Het herstel van de internationale markt gaat lang duren. Als iedereen in Nederland gevaccineerd is, moet die muzikant uit Tennessee een trip naar Europa ook nog een goed idee vinden. Stel dat we in de zomer van 2021 weer wat mogen doen met minder dan anderhalve meter afstand, dan zal het vooral met lokaal talent zijn. Dat is een kans voor Nederlandse muzikanten. Digitale concerten zijn voor ons geen oplossing – de rechten daarvan liggen bij de artiest of de platenmaatschappij.’

VIKTORIEN VAN HULST: ‘Door de verspreiding van digitale content ontstaat er toch een extreme honger naar *the real thing*. De ontmoeting, de reden van ons bestaan als festival, zal nog belangrijker worden. Kaartjes worden duurder. Als het Concertgebouw morgen vijftig kaarten beschikbaar stelt voor 500 euro per stuk, gaan mensen dat betalen. Maar daarmee haal je de democratisering en de inclusiviteit, waar we zo hard aan gewerkt hebben, gigantisch onderuit. Hoewel ik het niet hoop, denk ik dat een aantal organisaties ook stappen terugzet op het gebied van Fair Practice.

Ruben Brouwer.
Fotografie:
Andreas Terlaak

‘Als het Concertgebouw morgen vijftig kaarten beschikbaar stelt voor 500 euro per stuk, gaan mensen dat betalen. Maar daarmee haal je de democratisering en de inclusiviteit gigantisch onderuit’

Als iedereen bezig is met overleven, worden die zogenaamde luxe extra's geparkeerd. Terwijl ik echt voel dat daar de oplossing zit: anders omgaan met zzp'ers, nieuwe betalingsmodellen ontwerpen waarbij we niet het publiek subsidiëren via korting op een kaartje maar door kunstenaars te ondersteunen. Er is behoefte aan andere modellen, maar de teneur is conservatief en meer gericht op behoud.’

META KNOL: ‘Ik deel Viktoriens zorg dat schaars aanbod kan leiden tot een exclusiviteitsmodel. Maar: de grote museumtentoonstellingen bedienen van oudsher het geijkte publiek – vrouw, 55-plus, hoogopgeleid, veel tijd en een gevulde portemonnee – en het zogenaamde inclusieve aanbod werd in speciale programma's gegoten. Het was niet de kern van de bezoekersbenadering. Inclusieve programma's waren juist niet de manier om ondernemend te zijn en omzet te genereren. Musea zouden zich weer kunnen richten op de *usual suspects* maar ik zou het jammer vinden; het staat haaks op de duurzaamheidsgedachte op lange termijn die gestoeld is op echte inclusiviteit.

De publieke sector heeft jarenlang op de tocht gestaan maar staat nu plots in de belangstelling. Ook de cultuursector wordt betaald met

publiek geld en is er voor iedereen. Maar daar hebben we ons de afgelopen jaren te weinig rekenschap van gegeven. Ik hoop dat de instellingen die overeind blijven echt een rol gaan spelen in die publieke sector. Dat is een kans, ook op nieuw publiek.'

RUBEN BROUWER: 'Ook voor de coronacrisis waren sommige concertkaartjes al schaars en duur. Maar ik weet zeker dat als er nog maar 2500 bezoekers in de Ziggo Dome kunnen, veel artiesten niet komen. Ook niet voor vijf of zeven keer de gebruikelijke gage. Ze willen niet spelen voor een zaal met een klein, zeer bemiddeld publiek. Het gemiddelde bandje op Lowlands gaat dat niet doen. Omdat er geen sfeer is in een lege tent, maar ook vanwege de onduidelijkheid rondom vervolconcerten elders die nodig zijn om een Europese tournee rendabel te laten zijn. Die gaan wachten tot er in heel Europa weer rust is.'

META KNOL: 'De globalisering zet wel door, maar er is een grote kans op meer isolationisme, protectionisme, dat we grenzen echt weer zien als grenzen. Het vliegverkeer zal drastisch afnemen. De schaal waarop internationale evenementen plaatsvonden, was totaal niet duurzaam. We zaten in een dolgedraaid, niet houdbaar groeimodel.'

Zet de crisis de deur open voor alternatieve financieringswijzen en organisatievormen?

META KNOL: 'Ik hoop dat het mecenaat verder groeit. Dat ging de afgelopen tien jaar prima en het is goed denkbaar dat steeds meer particulieren opdrachtgevers worden en bijvoorbeeld popmuzikanten ondersteunen om deze tijd door te komen. Ik hoop dat mensen die van kunst houden zelf actief steun gaan verlenen.'

RUBEN BROUWER: 'Het gebeurt al. Er zijn mensen die, zonder dat er aandacht voor is, stiekem al jaren artiesten helpen. Als de nood hoger is, zal dat meer gebeuren. En het is ook nodig. Zeker omdat veel artiesten, afgezien van de enkeling die in de BIS zit, tussen wal en schip vallen.'

VIKTORIEN VAN HULST: 'Je ziet ook de roep om het basisinkomen toenemen. Nu wordt er voor een deel van de beroepsbevolking bijgesprongen, maar de manier waarop de steun verdeeld wordt, is scheef. Dat moet eenduidiger.

Een ander ding: goed werkgeverschap en Fair Practice staan op gespannen voet. Instellingen met het personeel op de payroll zijn minder wendbaar. Als een crisis zoals de huidige een terugkerend fenomeen blijkt te zijn, zul je daarop moeten anticiperen. Als je een conservatieve organisatie hebt, is er nu even geen werk voor de kassamedewerker en zit die thuis. Maar misschien zou die iets anders kunnen doen binnen het bedrijf. Mensen zouden zich niet moeten verbinden aan een functieomschrijving maar aan de missie van de organisatie.'

Wat zouden culturele organisaties nog meer kunnen doen om duurzamer te worden?

RUBEN BROUWER: 'Onze sector was al hard op weg duurzamer te worden. Vrijwel alles komt uit de directe omgeving en er wordt zoveel mogelijk circulair gewerkt. Het minst duurzame is de artiest, die met zijn entourage en zeventig trailers deze kant op komt. Ik hoop dat we daar een verdere verduurzaming gaan zien. Dat een artiest, ook om financieel risico te verminderen, zijn productie lokaal gaat betrekken.'

VIKTORIEN VAN HULST: 'Ook voor ons geldt dat we onze internationale werking anders moeten organiseren. Het gemak waarmee we ons over de aardbol bewogen is er niet meer. Ik denk overigens dat hoe ouder je bent, hoe langer het duurt voordat je terugkeert naar je oude gedrag. Het Lowlandspubliek zal eerder weer schouder aan schouder in een tent willen staan dan de Concertgebouwgangers. Daarom zal de overheid ook het strengste zijn richting de popsector.'

RUBEN BROUWER: 'Zeker. Wij zullen de laatste zijn voor wie de maatregelen worden afgeschaft. Natuurlijk denken we aan alternatieve vormen met anderhalve meter afstand, op de bestaande festivalterreinen of elders, het Malieveld of een landingsbaan bijvoorbeeld.'

VIKTORIEN VAN HULST: 'Je moet wel uitkijken dat het geen gimmick wordt, net als al die online evenementen. We moeten voorkomen dat iedereen denkt: zo kan het dus ook. Het is fantastisch om die mogelijkheden te onderzoeken maar dat is niet de oplossing. Ik word ook woedend van de term "het nieuwe normaal". Het nieuwe normaal is niet normaal.'

RUBEN BROUWER: 'Zo'n concert op een landingsbaan is goed om te laten zien dat je er nog bent. Maar ik maak me geen illusie over het businessmodel erachter.'

Hoe verwachten jullie dat het publiek reageert als de lockdown eenmaal is opgeheven?

META KNOL: 'Of mensen willen komen, verschilt per individu. Maar velen snakken ernaar. En de manier waarop ze het bezoek ervaren, zal zoveel intenser zijn dan daarvoor, omdat ze het zo gemist hebben. Je propt het er niet snel nog even tussen. Eerlijk gezegd verheug ik me op die meer diepgaande ervaring.'

VIKTORIEN VAN HULST: 'We voelen nu meer wat we de afgelopen tijd gemist hebben. Bovendien is er heel veel gebeurd. Wij zijn allemaal een beetje veranderd, de wereld is veranderd, en er is behoefte om het daarover met elkaar te hebben, buiten de praatprogramma's om. De boeken over deze periode zullen later komen, maar in het theater kunnen we het er al heel snel over hebben.'

RUBEN BROUWER: 'Ik hoop dat we eindelijk af zijn van de zogenaamde Dutch Disease, het met een biertje in je hand door een concert heen lullen. Eindelijk geen geroezemoes meer. Dat iedereen denkt: wauw, het is toch te gek dat dit kan.'

'De boeken over deze periode zullen later komen, maar in het theater kunnen we het er al heel snel over hebben'

VIKTORIEN VAN HULST: 'Mag ik even advocaat van de duivel spelen? Als je op reis bent, denk je ook: ik zal nooit meer stromend water voor lief nemen. Toch wen je daar weer snel aan. Ik ben bang dat het terug-uit-Afrika-gevoel de volgende dag weer verdwenen is.'

META KNOL: 'Maar als jij uit Afrika komt, ben jij de enige met een cultuurshock en is om je heen alles doorgegaan. Maar nu is alles veranderd. Daarom is dit een meer wezenlijke vorm van verandering. En verandering is het woord dat ons allemaal zal binden, de komende twee, drie jaar. Maar het is heel belangrijk te weten vanuit welke waarden je die wilt bewerkstelligen. Ga je voor winst of voor welzijn? Voor balans of groei? Voor dichtbij of veraf? Ga je voor luisteren of spreken? Hoe waardevaster je bent, hoe beter je kunt navigeren in dat veranderingsproces. En we hebben daar allemaal een rol in, om dat vorm te geven op persoonlijk, institutioneel en maatschappelijk niveau.'

VIKTORIEN VAN HULST: 'Veranderingsmanagement wordt nu *key business*. Als je je partners en je team meekrijgt, kun je grote stappen zetten. Op den duur ga je het onderscheid zien: zij die dat wel en zij die het niet konden.'

Zijn er dingen die jullie door de crisis en lockdown nu al anders doen?

META KNOL: 'Met De Lakenhal hadden we de steven al gewend. Het team weet hoe het verder moet omdat we het oude kassamodel met blockbusters en winstmaximalisatie hadden ingewisseld voor een nieuw betekenismodel.'

RUBEN BROUWER: 'We functioneren anders als organisatie, zeker wat betreft vergaderen en reizen. Wij zitten in Delft en de helft van het personeel woont in Amsterdam. Die mensen gaan in postcoronatijd echt niet weer vijf dagen per week naar kantoor.'

VIKTORIEN VAN HULST: 'Als directeur ben je geneigd iets te delen als het besluit genomen is. Maar als je grote veranderingen wilt doorvoeren, moet je iedereen eerder meenemen. Zoom werkt daarbij heel democratisch want op het scherm zijn we allemaal een klein hoofdje. Er zijn nu mensen in het team die echt floreren. En anderen die even niet zestig, zeventig uur per week werken. In die hele transitie is de vraag expliciet geworden wat een team is en welke rol medewerkers hebben.'

Meta Knol.
© Museum De Lakenhal

RUBEN BROUWER: ‘Wij praten nu elke week het complete personeel bij. Normaal gesproken hebben we een managementteamoverleg en zorg je dat de boodschap de organisatie inkomt. Maar ik merk hoeveel waardering er is voor zo’n halfuurtje per week, waarbij iemand iets vertelt over drive-inconcerten of wat dan ook. Dat gaan we er absoluut inhouden.’

META KNOL: ‘Deze situatie werpt je op elkaar terug. Ik merk dat ik veel meer contact heb met mensen. Juist om die afstand te overbruggen.’

Concluderend kunnen we stellen dat de coronacrisis behalve als winterslaap ook functioneert als katalysator. Voor veranderingen die deels al in de lucht hingen, zoals sterkere lokale gerichtheid wat betreft publiek en toeleveranciers, minder afhankelijkheid van risicovolle, dure producties om bezoekerijfers en inkomsten op te pompen, en aanpassingen van de door zzp’ers

gestutte arbeidsmarkt. Dat zijn grote veranderingen die uiteindelijk misschien zelfs kunnen uitmonden in een paradigmatische shift, een echt andere manier van dingen doen en organiseren. Daarmee loopt de sector vooruit op de rest van de maatschappij, die haar zinnen gezet heeft op een zo snel mogelijke terugkeer naar ‘een normaal’ dat bij nader inzien niet zo normaal is. En daar ligt voor de culturele sector wellicht een leidende rol voor de toekomst. •

Noot

- I www.tweedekamer.nl/kamerstukken/stemmingsuitslagen/detail?id=2020Po6371

Edo Dijksterhuis is kunstrecensent en cultuurjournalist. Hij publiceert in onder andere *Het Parool*, *De Filmkrant*, *Museumtijdschrift*, *DAMn Magazine* en *Zuiderlucht*.

Clayde Menso

De toekomst van de kunst is nu

Impressie NITE Hotel op Zoom. Vormgeving: Martijn Halie

Met de noodgedwongen sluiting van onze cultuurhuizen zijn we als sector massaal aan het vernieuwen geslagen. De kunstprogrammering ondergaat een ongekennde digitale transformatie en menig podium of presentatieplek heeft de buitendeuren voorzien van een frisse, glanzende laag. Het grootstedelijk publiek waar we lonkend naar smachten, is in toenemende mate digitaal én divers – en vormt zo twee kanten van dezelfde medaille.

Rein Wolfs, directeur van het Stedelijk Museum Amsterdam, stelde onlangs in een interview in *Metropolis M* dat bepaalde zaken die vóór de coronacrisis belangrijk werden geacht, zoals de roep om meer diversiteit en inclusiviteit, minder aandacht krijgen zodra er geen geld is. Overleven staat voorop (Ruyters 2020). Dit concludeert ook Zoë Papaikonomou, zelfstandig onderzoeker en adviseur diversiteit en inclusie, in haar artikel 'Inclusief de crisis door?'. Diversiteit en inclusie zijn in coronatijd bij sommige instellingen onmiddellijk op een laag pitje gezet (Papaikonomou 2020). Uit opeenvolgende jaarrapporten van het Centraal Bureau voor de Statistiek spreekt een neergaande lijn: de werkloosheid onder mensen met een niet-westerse migratieachtergrond stijgt in tijden van (economische) crisis onevenredig hard, omdat zij vaker werken op basis van tijdelijke contracten en daarmee als eerste hun baan verliezen. Wat te doen nu budgetten onder druk staan door de crisis? En sinds met het sluiten van de deuren de meeste energie uitgaat naar de uitvoering van een gedegen onlinestrategie?

Het is onvermijdelijk dat in tijden van schaarste organisaties scherper kiezen waar ze in investeren en wat ze (tijdelijk) links laten liggen. Dat geldt ook voor mij. Als directeur van vier cultuurhuizen die grotendeels afhankelijk zijn van zaalverhuur, vraag ik me bij elke beslissing af waarin of waarvoor we investeren. En ook bij ons staat overleven voorop. De vraag is daarbij, voor wie? Wat verwachten we, als cultuurhuis en als burger, van de toekomst – niet alleen op korte, maar ook op langere termijn? Wie is straks ons publiek, waar bevindt dat zich en welk aanbod is daarvoor relevant? En hoe zorgen we dat onze, veelal uit nood geboren, investeringen een duurzame impuls geven? Om antwoord te geven op deze vragen is het zinnig dieper in te gaan op de huidige digitale beweging in de kunst. Terwijl het water de culturele organisaties en kunstenaars aan de lippen staat, hebben ze zich in recordtempo tot het wereldwijde web gewend om kunst te creëren en te presenteren. Microsoft-topman Satya Nadella rekende ons voor dat in een tijdsbestek van twee maanden er wereldwijd een digitale transformatie heeft plaatsgevonden waar wij onder normale omstandigheden twee jaar over hadden gedaan. En met fantastisch resultaat.

Van morning rave tot onlinehotel

De Nationale Opera liet een ballerina dansen door de verlaten straten van Amsterdam en deelde het filmpje op social media onder het motto 'Hou vol. Op afstand vinden we elkaar op nieuwe manieren...' ¹ Het Compagnietheater organiseerde met Connor Schumacher een online *morning rave* via *Zoom* om mensen aan het begin van hun thuiswerkdag een visuele en lichamelijke boost te geven. Kunstinitiatief NITE NIGHTS spande de digitale kroon. NITE, een samenwerking van Noord Nederlands Toneel, Club Guy & Roni, AskolSchönberg en Slagwerk Den Haag, committeert zich aan een manifest waarin een onderzoekende houding, multidisciplinariteit, diversiteit en urgentie het fundament vormen om het theater een thuisbasis van een gemeenschap te laten zijn. ² Na de door corona noodgedwongen afgelasting van hun voorstelling *Before/After* creëerden ze in mum van tijd een onlinehotel met theaterzaal. Niet alleen kon je zo alsnog de première bezoeken, maar ook struinde je via je cursor naar eigen inzicht door ruim twintig hotelkamers waar je je kon laven aan uiteenlopende performances, exposities en dialogen.

Digitale mindset

Als professionals binnen het kunstenveld zijn we het er snel over eens dat kunst maken en presenteren zonder livepubliek in de zaal om een andere mindset vraagt. Al is het maar omdat je online het directe contact tussen de performer en bezoeker mist en de spanningsboog korter is. De mogelijkheden voor digitale interactie, het kiezen van camera-invalshoeken en het plaatsen van video-inserts en virtuele achtergronden zijn daarentegen veel ruimer. Organisaties die succesvol de transitie naar een online omgeving hebben gemaakt, tonen dat hier meer bij komt kijken dan het een-op-een opnemen en digitaal uitzenden van bestaande producties. Deze instellingen blijken bereid om hun aannames op basis van hun in jaren opgebouwde expertise los te laten, om met open vizier de mogelijkheden van een online omgeving grondig te onderzoeken en externe expertise in te schakelen.

Neem het project *Touchscreen* van www.ruimteomteraken.nl – een mooi staaltje interdisciplinaire samenwerking tussen kunstenaars, organisatiebureaus, experience →

designers en visual thinkers. Artiesten als Typhoon, Iris de Hond en Tangerine traden er op voor vijftig bezoekers die ieder met een individuele iPad direct in verbinding stonden met de artiest. Publiek en performer zien elkaar, net als bij een regulier optreden. Door middel van digitale interactie reageren ze op elkaars energie: een online ervaring die een intiem concert benadert, zo niet overstijgt.

Meters maken en nieuwe verdienmodellen

Het eerder genoemde succes van NITE is de makers niet aan komen waaien. Hun voorstelling *Brave New World 2.0*, waarin breakdance, meerstemmige zang, folk en americana met theaterteksten samensmolten tot een multidisciplinaire voorstelling, werd door recensenten in 2018 visueel verbluffend maar ook volkomen onevenwichtig genoemd. Anno 2020 laten Guy Weizman en co. met NITE NIGHTS zien dat – naast een lange adem – het overstijgen van de grenzen tussen disciplines, respect tonen voor elkaars vakmanschap en het omarmen van diversiteit als kernwaarde, je een absolute straatlengte voorsprong geven op menig ander innoverend initiatief. De angel van de digitale culturele revolutie is dat het schijnbaar niets oplevert, aan de inkomstenkant althans. Danielle Braun, corporate antropoloog en directeur van de Academie voor Organisatiecultuur, riep in *Het Parool* culturele organisaties op zichzelf serieus te nemen en geld te vragen voor nu vaak gratis coronaoptredens (Braun 2020).

Mijn verwachting is dat instellingen die deze periode niet benutten om zich verder te ontwikkelen op het gebied van diversiteit en inclusie, het de komende beleidsperiode nog lastig(er) krijgen

Impressie NITE Hotel.
Vormgeving: Martijn Halie

Kunst vertegenwoordigt – ongeacht het medium – een waarde die ofwel door publiek, dan wel door sponsors of subsidiegevers moet worden bekostigd. Toch kan ik mij goed indenken waarom je in opmaat naar een onvermijdelijk cultureel Spotify- of Netflixmodel digitaal meters wilt maken. Ook online baart oefening kunst en vergt het de nodige (gratis) vlieguren voor je jouw ‘premium product’ achter de betaalmuur kan laten renderen. Door te investeren in digitalisering kun je bovendien de relatie met het publiek onderhouden, concullega’s bijhouden of voorbijstreven, zichtbaar blijven voor financiers en – last but not least – de motivatie in de organisatie hoog houden: het zit in de mens ingebakken om van betekenis te willen zijn. Allemaal zaken die zich ook na de crisis dubbel en dwars uitbetalen, zeker als blijkt dat het coronavirus geen eendagsvlieg is.

Maar zijn we er dan als cultuursector, wanneer we bijtijds zijn aangehaakt bij de huidige, razendsnelle digitale transformatie? Helaas, een goede innovatiestrategie vergt naast de inzet op de ‘p’ van programma, evenveel energie ten behoeve van de andere drie p’s; publiek, personeel en partners. Juist voor culturele organisaties, zeker die in de steden met een divers samengestelde bevolking, is het noodzakelijk zich tot die samenleving te verhouden om nu en in de toekomst relevant te blijven. De coronacrisis brengt in ons land verandering teweeg, maar dat geldt niet voor de culturele

samenstelling van de bevolking. Investeren in de concurrentiepositie van de organisatie betekent daarom dat een inclusieslag hard nodig is. Biedt deze crisis ons een kans als cultuursector versneld stappen te maken op het gebied van diversiteit? En zo ja, welke lessen kunnen we trekken uit de zojuist beschreven digitale omwenteling?

Onontkoombaar anders

Mijn verwachting is dat instellingen die deze periode niet benutten om zich verder te ontwikkelen op het gebied van diversiteit en inclusie, het de komende beleidsperiode nog lastig(er) krijgen. Bij potentieel nieuw publiek én bij financiers. De aandacht voor diversiteit en inclusie is bij fondsen, raden en overheden onverminderd groot. Net als bij digitalisering zijn de organisaties die hun aannames willen loslaten en grens- en discipline overstijgend werken, succesvol binnen de nieuw ingeslagen inclusieve koers. Instellingen die traditionele programma's, werkwijzen of partners durven te bevragen om iets nieuws te bereiken. Zoals Het Nationale Theater en Stedelijk Museum Schiedam, omdat zij makers als Daria Bukvić en Raquel van Haver plek bieden hun ideeën en talenten te delen. Omdat zij diversiteit niet alleen zien als een opgelegde inspanning die extra kosten meebrengt, maar eerder als een onontkoombaar andere manier van kijken naar hun rol in de samenleving, de waarden waar ze voor staan en hoe deze te reflecteren op het gebied van programma, personeel, partners en publiek. Ze herijken de verhalen die ze vertellen en durven te experimenteren met de manier waarop die voor een nieuw publiek worden gebracht. Kortom, ze hebben zich een mindset aangemeten waar succesvolle digitale innovatie om vraagt. Dat betekent dat ze ook hier meters moeten maken en niet opgeven als het tegenzit, om uiteindelijk te beschikken over een veel diverser, en daarmee breder, scala aan mogelijkheden.

De hybride generatie

Deze crisis toont hoe fragiel onze prestaties op diversiteitsgebied nog zijn, zie het begin van dit artikel. Ook laat de coronatijd meer dan ooit zien dat we afstevenen op een wereld waarin flexibiliteit de norm is en horeca en

kunstinstellingen van de ene op de andere dag voor langere perioden gesloten kunnen zijn. Daarom kunnen we beter nu wat opsteken van de nieuwe generatie makers, voor wie een flexibele instelling hun tweede natuur is. Sandra Smalenburg besteedde er in haar artikel 'Kunst maken met identiteit: "Ik kan alles zijn"' al aandacht aan in *NRC Handelsblad* (Smalenburg 2020). Creatieven als Richard Kofi, AiRich, en Lion Storm, die zich de ene keer presenteren als filmmaker en dan weer als muzikant, beeldend kunstenaar, theatermaker of modevormgever. Ze laveren al jaren tussen online en offline, tussen mainstream en niche, theaterpodium en Instagram. Boven alles speelt deze generatie makers in hun werk met aannames rond de eigen identiteit en staat dat werk bol van de referenties aan de pop- en queercultuur, aan spiritualiteit en science fiction, eurocentrisme en afrocentrisme. Ze weten er zowel een traditioneel als een nieuw publiek mee aan te spreken. En innoverend werken onder financiële druk? Dat is voor hen eerder regel dan uitzondering. Laten we deze periode dan ook aangrijpen om deze makers ruim baan te geven, duurzame relaties met ze aan te gaan en vooral van ze te leren. Omdat deze generatie hybride is en daarmee de toekomst reflecteert – nu, maar vooral straks. •

Literatuur

- Braun, D. (2020) 'Cultuursector, stop met die gratis voorstellingen'. In: *Het Parool*, 8 mei.
- CBS (2012-2018) *Jaarrapporten Integratie 2012-2019*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Papaikonomou, Z. (2020) 'Inclusief de crisis door?'. Op: www.nieuwwij.nl, 1 april.
- Ruyters, D. (2020) "'Denk vooral aan de makers': Rein Wolfs over de gevolgen van de coronacrisis op de beeldende kunstsector'. Op: www.metropolism.nl, 30 april.
- Smalenburg, S. (2020) 'Kunst maken met identiteit: "Ik kan alles zijn"'. In: *NRC Handelsblad*, 26 februari.

Noten

- 1 www.youtube.com/watch?v=BclyFzZIE4k&feature=emb_rel_pause
- 2 www.nite.nl/manifest/

Clayde Menso heeft als algemeen directeur van Amerpodia B.V. de leiding over de culturele debatcentra en theaters De Rode Hoed, Felix Meritis, De Nieuwe Liefde en het Compagnietheater. Daarvoor was hij onder meer directeur-bestuurder van het Amsterdams Fonds voor de Kunst en programmamanager Cultuur bij Stichting DOEN. Fotografie: Carlos Berkhout

Rachid Benhammou

Een wereld zonder kunst is onvoorstelbaar

Beetje bij beetje krabbelt het land weer uit de lockdown met heropende scholen en werkende kappers. Maar wat zijn de gevolgen van de coronacrisis voor de cultuursector, hoe gaat die er straks uitzien? Het kabinet kwam niet alleen met een steunpakket maar ook met nieuwe regels. De reacties hierop vanuit het veld waren niet mals. 'Onduidelijk en onwerkbaar'. En het doet pijn dat podia en makers niet bij deze besluiten zijn betrokken.

De impact van het coronavirus op de Nederlandse samenleving, en dus ook op de cultuursector, is enorm. De regering maakt daarom 300 miljoen euro extra vrij voor de culturele sector. Per 1 juni gaat een aantal culturele instellingen open en mogen maximaal dertig mensen naar bijvoorbeeld theaters en bioscopen. En per 1 juli misschien honderd mensen. Hoe moeten we dat in godsnaam doen?

Lege handen

In mijn optiek hebben we te maken met twee problemen, die met elkaar verweven zijn: de nieuwe regels zijn in de praktijk nauwelijks te doen én de overheidssteun is niet toereikend. Die 300 miljoen klinkt aantrekkelijk maar is een schijntje, zeker vergeleken met de steunpakketten voor commerciële bedrijven die in de problemen zijn gekomen. Het kabinet komt die met miljarden aan steun tegemoet.

Natuurlijk is overheidssteun noodzakelijk voor de sector die de hardste klappen moet incasseren in tijden van crisis, maar helaas komt die vooral terecht bij instellingen in de culturele basisinfrastructuur en instellingen en festivals die meerjarig worden ondersteund. Ik maak me vooral zorgen over de kleinere (nieuwe) makers en grassroots makers die geen traditionele band

Eisenhower, Bradley en Patton inspecteren op 12 april 1945 schilderijen in de zoutmijn van Merkers. © U.S. National Archives

Monumentenofficier James Rorimer bij slot Neuschwanstein, een opslagplaats van de nazi's voor geroofde kunst. © U.S. National Archives

met het subsidielandschap hebben. Hoe zal het aflopen met de jonge kunstenaars of de kleine wijktheaters? De plekken waar we normaliter samen ongegeneerd dansten, lachten en dronken werden? Waar we ons lieten verwonderen en ontroeren door sterke verhalen, mooie liedjes of gedichten? De kunsten die ons simpelweg een goed gevoel gaven. Die plekken zullen het loodzwaar krijgen omdat de gezelschappen en instanties zonder subsidierelatie, die zelf voor hun inkomsten moesten zorgen, nu met lege handen staan.

De Nederlandse overheid moet meer haar best doen en het redden van de culturele sector bovenaan op de prioriteitenlijst zetten. Hoe het gesteld is met de culturele sector van een land, zegt iets over hoe we omgaan met onze nationale identiteit en cultureel erfgoed en hoe belangrijk we die vinden. Vooral in moeilijke tijden.

Niet rendabel

Het is een grote stap terug in de tijd: 1943. Op initiatief van president Roosevelt werd de *Monuments, Fine Arts and Archives Section* (MFAA) opgericht. Deze speciale legereenheid, met daarin de zogenoemde *Monuments Men*, had één taak: het beschermen van historische en artistieke monumenten in oorlogsgebied en het terugvinden van de gestolen kunstwerken. Om zoveel mogelijk van het Europese culturele erfgoed te redden. Waarom? Opperbevelhebber Eisenhower had hier een simpele verklaring voor: 'Omdat kunst en cultuur alles symboliseren waar wij voor vechten.'

Ik haal dit aan omdat ik vind dat we met het beschermen van de cultuursector, juist in tijden van crisis, het belang, de impact en waarde van kunst en cultuur bloedserieus moeten nemen. Kunst en cultuur troosten, inspireren en verbinden ons. En dan heb ik het nog niet over wat de culturele sector betekent voor de lokale economie.

De maatregel om nog maar dertig mensen toe te laten, maakt het voor een theater volstrekt niet rendabel. Een voorbeeld is de theaterproductie *Hoe ik talent voor het leven kreeg*, waar ikzelf bij betrokken was. We reisden langs vrijwel overal uitverkochte schouwburgen in Nederland. Het was onze eerste voorstelling in de grote zalen en een spannend maakproces met ruim vijftig mensen tegelijkertijd op het podium,

verschillende kunstdisciplines en een meereizend verdiepingsprogramma. Halverwege de tournee moesten we er prompt mee stoppen. Het enige wat je dan kunt doen is je tranen drogen en je wonden likken. En wat is het gevolg? Juist, de entreprijzen gaan omhoog en genieten van kunst en cultuur wordt voor een groot deel van de bevolking nóg minder toegankelijk.

Monuments Men der Lage Landen

Met deze kennis in het achterhoofd ben ik bang dat de toekomst van de culturele sector niet rooskleurig is. De komende tijd zal het spannend zijn, omdat de onzekerheid groot is. Het is moeilijk, zo niet onmogelijk, te voorspellen hoe alles er straks uit komt te zien. De overheid moet samen met de sector terug naar de tekentafel. Er moet snel iets gebeuren om te voorkomen dat culturele instellingen en kleine zelfstandigen failliet gaan. Meer duidelijkheid en meer geld. Als je half open kan en daardoor een halve omzet draait, moet de overheid bijspringen en diep in de buidel tasten. Het liefst anderhalve meter diep.

Hoe mooi zou het zijn wanneer het kabinet zich strijdbaar en volhardend zou opstellen en transformeert tot een moderne *Monuments Men* der Lage Landen? Wanneer onze kleinkinderen later zullen spreken van 'de Nederlandse redders van de kunst'? Het is een nobele en morele verplichting, want een wereld zonder kunst is onvoorstelbaar. •

Rachid Benhammou is cultureel ondernemer, publicist en freelance journalist. Met Boris van der Ham schreef hij *Nieuwe Vrijdenkers*, waarin twaalf ex-moslims hun verhaal vertellen

---

Tabo Goudswaard

Een nieuwe positie voor de kunstsector in de verbonden samenleving

Minister Ferdinand Grapperhaus in gesprek met Tabo Goudswaard over de meerwaarde van het betrekken van creatieven voor taaiere veiligheidsvraagstukken. © Dutch Design Foundation

Sinds de coronacrisis is duidelijk geworden dat de grote systemen die onze maatschappij draaiende houden op losse schroeven staan. Ze moeten met nieuwe ogen worden bekeken, en daar kunnen creatieve makers een rol bij spelen. Zij zijn vrijdenkers, hebben een frisse blik en oog voor de schoonheid van de samenleving.

Als wij mensen ergens goed in zijn, is het wel in het bouwen van systemen. We categoriseren, labelen en vergelijken. We structureren, stroomlijnen en straffen. Zo kunnen we geordend samenleven met enorme aantallen individuen die we totaal niet kennen in complexe systemen, zoals een rechtssysteem, democratie of de gezondheidszorg. Het zijn door onszelf bedachte en gecreëerde structuren met regels en bijbehorende praktijken en culturen. Ze sturen ons handelen en dragen bij aan de waarden die we belangrijk vinden in ons menselijk bestaan, zoals veiligheid, zeggenschap en gezondheid. De afgelopen decennia zijn we door technologische ontwikkelingen meer dan ooit met elkaar verbonden geraakt. Hierdoor kunnen we zeer efficiënt afspraken maken met grote groepen individuen. Een van de meest opzienbarende voorbeelden daarvan zagen we de afgelopen weken gebeuren: in *no time* zat bijna de gehele wereldbevolking thuis toen wereldleiders een lockdown afkondigden als maatregel tegen de verspreiding van het coronavirus. Wow!

Door onze hyperverbondenheid zijn de systemen die we creëerden megagroot en complex geworden. We zien het overal gebeuren: in overheidsorganisaties, bij financiële markten en bij de internationale handel. Een voorbeeld is het CETA-handelsverdrag tussen de Europese Unie (EU) en Canada. De impact van het afschaffen van de heffingen op de handel in goederen en diensten en het stimuleren van investeringen is groot. Maar voor de meeste inwoners van de EU en Canada is het lastig om de consequenties ervan te doorgronden. Hele grote systemen hebben hele grote nadelen.

1. Bij grote systemen ontstaat zoiets als ‘systeemlogica’: er gaan wetten gelden die dienend zijn aan het systeem, zoals winst maken, groeien, efficiëntie, protocollen en afrekenen op meetbare resultaten. Dat kan ten koste gaan van de kwaliteit van het leven van mensen, vaak getypeerd als tegenstelling tussen systeemwereld en leefwereld. Denk aan arbeiders in het systeem, bijvoorbeeld Aziaten in de kledingindustrie en hun erbarmelijke werkomstandigheden, of eindgebruikers die door het systeem bediend zouden moeten worden, zoals in de recente kinderopvangtoeslagenaffaire van de belastingdienst.

2. Grote systemen kunnen mensen het gevoel geven van gebrek aan autonomie en zeggenschap. Dit kan leiden tot wantrouwen en frustratie. *Taking back control* was niet voor niets de slogan voor de brexit.
3. Grote systemen zijn vaak rigide en kunnen slecht omgaan met snel veranderende omstandigheden. Vlak voor de coronacrisis was er de stikstofcrisis. De agrarische sector en de bouwsector hadden niet de flexibiliteit om hierop te anticiperen. Boze boeren en bouwers wisselden elkaar af op het Malieveld in Den Haag om te demonstreren tegen de maatregelen van het kabinet om de stikstofproblemen tegen te gaan.
4. Als grote systemen falen heeft dit ingrijpende consequenties die kunnen leiden tot crises, zoals de banken-, de klimaat- en nu de coronacrisis.

Herbezinning tijdens de coronacrisis

De coronacrisis laat ons deze nadelen aan den lijve ondervinden. Veel systemen functioneren niet meer en we zitten noodgedwongen thuis. Dat leidt tot reflectie en herbezinning op wat we echt waardevol vinden. Het consumeren is grotendeels stil komen te liggen. Het besef is doorgedrongen dat beroepen die zorgen voor onze basale behoeften, zoals vakkenvullers, leerkrachten, politieagenten en verplegers, onmisbaar zijn voor een vitale samenleving. Er klinkt zelfs applaus voor de mensen in de zorg. We nemen ook persoonlijke verantwoordelijkheid en zorgen voor elkaar. En als we elkaar kunnen helpen voelt dat echt betekenisvol.

We blijken allemaal kwetsbaar en zijn afhankelijk van elkaar. Als gevolg daarvan is vertrouwen een doorslaggevende factor geworden. We moeten erop vertrouwen dat er genoeg voedsel is, dat de adviezen van experts goed voor ons zijn en dat de ander genoeg fysieke afstand houdt. #SamenTegenCorona is trending op twitter. Collectieve systemen als medische voorzieningen, vervoersketens, continuïteit van de nutsvoorzieningen en bundeling van kennis over de bestrijding van het virus zijn nodig om te overleven.

Nieuwe systemen

Door de coronacrisis zullen we een aantal systemen opnieuw vorm moeten geven. Op korte termijn vanwege de anderhalvemeterregel, denk aan het reizen per openbaar vervoer. De al sluimerende ideeën om reizigersaantallen meer te spreiden over de dag moeten nu ingevoerd worden. En op de langere termijn omdat we als samenleving beter toegerust moeten zijn om om te gaan met snelle en ingrijpende veranderingen. Er zullen bijvoorbeeld vaker beroepsgroepen zonder werk komen te zitten door technologische ontwikkelingen. Kan de overheid hun steeds steunregelingen op maat bieden? En is het straks nog wel nodig dat iedereen werkt? Hoe kunnen we die nieuwe systemen beter laten functioneren vanuit waarden die passen bij de leefwereld, zoals zorgen voor elkaar, elkaar vertrouwen en persoonlijke verantwoordelijkheid dragen? Kunnen we mensen daarbij weer een gevoel van autonomie en zeggenschap geven?

In het opnieuw inrichten van systemen in de samenleving na de coronacrisis zouden creatieve makers een vooraanstaande rol moeten krijgen. Zij werken altijd al vanuit het besef dat alles om ons heen gemaakt is, zijn gewend vrij te denken, kunnen radicaal andere zienswijzen introduceren en nieuwe mogelijke toekomstën ervaarbaar maken. Dan weet je nog niet of ze gaan werken. Dat betekent controle loslaten, onzekerheid durven toelaten en risico's nemen. Er moeten prototypen gemaakt worden, we moeten testen, leren en opnieuw proberen. In tegenstelling tot een planmatige aanpak is een iteratieve werkwijze nodig om blijvend te kunnen anticiperen op de veranderende omstandigheden. Om de

---

In het opnieuw inrichten van systemen in de samenleving na de coronacrisis zouden creatieve makers een vooraanstaande rol moeten krijgen

systemen dienend te laten zijn aan behoeften van mensen en niet andersom is het nodig empathisch onderzoek te doen. En om belanghebbenden constructief te betrekken moeten er handelingsperspectieven ontworpen worden. Allemaal het repertoire van kunstenaars en ontwerpers.

Nieuwe positionering van de kunstsector

Het kunst domein is momenteel een geïsoleerd systeem in de samenleving, een van andere domeinen losgezongen praktijk met makers, instellingen, publiek en een eigen minister die dat systeem met beperkte publieke middelen moet bedienen. Tot aan de 21ste eeuw was dat een goede positionering: kunstenaars waren vrij, hoefden zich niet aan de regels van de samenleving te houden. Hun ideeën en nieuwe vergezichten waren vrijblijvend maar werden gewaardeerd. De mix van vrijblijvendheid, afhankelijkheid van publieke middelen en vasthouden aan die grote afstand van kunstmakers ten opzichte van de maatschappij in deze tijd van toegenomen onderlinge verbondenheid is onhoudbaar.

Iemand die niets begrijpt van een minimalistisch schilderij of een bodyartperformance niet waardeert, vraagt zich verbaasd af waarom daar belastinggeld naartoe moet. Terwijl het voor de maker en liefhebbers iets subliems is.

Momenteel is de afstand groot tussen het kunst domein en actuele maatschappelijke opgaven zoals toekomstbestendige mobiliteit, ruimte voor wonen of een veilige leefomgeving. Vanuit de geïsoleerde positie van de kunsten is het alleen mogelijk op afstand commentaar te leveren op maatschappelijke vraagstukken. Daarom is de kans klein dat dit tot nieuwe functionerende systemen in de samenleving leidt. Een veel geziene strategie van kunstenaars om toch impact te hebben is activisme: door disruptieve acties het bestaande verstoren. Activisme gaat uit van een *zero sum*-gedachte, een situatie waarin het belang van de partijen recht tegenover elkaar staat. De winst van de een is het verlies van de ander. Dit wekt vaak aversie op bij mensen die onderdeel zijn van het systeem. En het voedt de verbazing over het gedrag van die rare kunstenaars. Het is een strategie die op korte termijn wellicht wat succes biedt maar voor de lange termijn een dood-

---

lopende weg is. De kunstsector is voor een groot deel afhankelijk van publieke middelen, maar het beschrijven van de waarde van kunst voor de samenleving vanuit een losgezongen positie blijkt niet te overtuigen. Tijdens de bezuinigingen van staatssecretaris Zijlstra in 2011 niet en nu in reactie op de coronacrisis ook niet. Het is tijd voor een nieuwe positionering van de kunstsector.

Beloftevolle toekomst voor kunstenaars

Bij grote bedrijven kennen we de Research & Development (R&D)-afdelingen die investeren in innovatie om te overleven in een markt met moordende concurrentie. Nu is het de hoogste tijd om een R&D-afdeling voor de Nederlandse samenleving in te stellen, waarin een belangrijke rol is weggelegd voor kunstenaars en ontwerpers. Dit is broodnodig om als samenleving in de toekomst te kunnen blijven functioneren in radicaal veranderende omstandigheden, zoals de coronacrisis. Veranderingen die elkaar als gevolg van technologische ontwikkeling bovendien steeds sneller zullen opvolgen.

Bij veel maatschappelijke problemen die ontstaan als gevolg van die veranderingen, is er niet één voor de hand liggende eigenaar. Om het probleem aan te pakken, moet hoe dan ook samengewerkt worden, want er zijn vele belanghebbenden. In innovatieprocessen is er het klassieke ‘triple-helix’-overlegmodel, waarbij de drie partijen – overheden, bedrijven en kennisinstellingen – samenwerken. Gelukkig worden burgers hierbij steeds vaker erkend als relevante partij: het zogenaamde ‘quadruple helix’-model. Ik pleit voor een ‘quintuple helix’-aanpak waarbij ook creatieve makers vanaf het begin betrokken zijn bij de aanpak van maatschappelijke vraagstukken. Zij zijn daarbij nodig omdat hun specifieke vaardigheden en autonome mentaliteit een aanvulling zijn bij het herontwerpen van maatschappelijke systemen.

Dergelijke samenwerkingen met kunstenaars en ontwerpers zijn al voorzichtig aan het ontstaan in Nederland en voorzien in allerlei behoeften. Bedrijven vragen theatermakers bijvoorbeeld om een probleem urgent en goed invoelbaar te maken. En overheden en maatschappelijke organisaties betrekken ontwerpers en beeldend kunstenaars om empathisch onderzoek te doen op straat. Niet belemmerd door een organisatie-

agenda kunnen zij de frisse blik van buiten inbrengen. Ambigüiteit is een duidelijk kenmerk van veel maatschappelijke problemen en ook een belangrijke eigenschap van de meeste kunst. Kunstenaars werken vanuit het besef dat een probleem voor verschillende betrokkenen verschillende betekenissen heeft. Social designers ontwikkelen nieuwe vergezichten en ontwerpen met stakeholders bijpassende omgangsvormen. Doordat creatieven met nieuwe voorstellen komen en ze de connotatie van vrijheid met zich meebrengen, geeft het belanghebbenden de legitimiteit om zich anders te gedragen dan normaal. Design levert op zijn beurt beeldtaal en methodieken die iedereen begrijpt. Zo bevordert het ook de samenwerking tussen overheid, kennisinstellingen, burgers, bedrijven en professionals uit verschillende domeinen en maakt het nieuwe oplossingsrichtingen mogelijk. In deze rol zijn makers zeer betekenisvol en krijgen ze meer (financiële) waardering vanuit de samenleving. Bovendien vergroot deze werkwijze de kans dat de toekomstige Nederlandse samenleving beeldschoon wordt. Docenten van ontwerp- en kunstopleidingen geven aan dat veel recent afgestudeerde kunstenaars en ontwerpers willen werken in dit zich ontvouwende werkveld.

Opgave voor de kunstsector

De praktijk van samenwerken aan maatschappelijke vraagstukken met creatieven groeit, maar een R&D-afdeling van de Nederlandse samenleving is er nog niet. Het moet net zo logisch worden om ontwerpers en kunstenaars te consulteren bij transitieopgaven als het raadplegen van de huisarts bij medische klachten.

Voor opdrachtgevers is het nu nog niet makkelijk creatieve makers erbij te betrekken. Waar vind je de kunstenaars en ontwerpers die dit goed kunnen? Het kunstenveld is te versnipperd om hier grip op te krijgen, en de juiste kennis om samenwerkingsprocessen met creatieve makers goed in te richten en te begeleiden ontbreekt vaak. Wat is hierbij goed opdrachtgeverschap? Hoe zorg je ervoor dat kunstenaars autonoom kunnen blijven en met hun uiteenlopende kwaliteiten in hun kracht worden gezet? Hoe en op welk moment kun je relevante stakeholders engageren? Wat zijn de indicatoren voor een succesvolle →

samenwerking? En goede ideeën en initiatieven van kunstenaars leiden niet vanzelf tot implementatie op systeemniveau in de samenleving.

De tijd is rijp voor deze R&D-afdeling van de Nederlandse samenleving met quintuple helix-samenwerkingen. Om dit aan te jagen is de Sociaal Creatieve Raad gestart: een raad van vijftig vertegenwoordigers van diverse maatschappelijke netwerken die hun krachten bundelen om samen met kunstenaars en ontwerpers onze samenleving vorm te geven na coronatijd.

De leden van de Sociaal Creatieve Raad zijn verbinders, begeleiders en doeners, culturele leiders en bestuurders die hun kwalitatieve netwerk hiervoor beschikbaar stellen. Ze vormen een *community of practice* op het gebied van methodieken en het inrichten van samenwerkingsprocessen tussen creatieven, beslissers en andere belanghebbenden. Ze zetten zich persoonlijk hiervoor in en voelen zich verantwoordelijk voor het realiseren van maatschappelijke meerwaarde. Bij hen kun je aankloppen om samen met de beste kunstenaars en ontwerpers van Nederland te werken aan nieuwe toekomst rond maatschappelijke vraagstukken.

Laten we de R&D-afdeling van de Nederlandse samenleving gaan oprichten... met een kunstenaars-mindset: aan de slag gaan zonder van tevoren precies te weten wat het resultaat zal zijn. Het is avontuurlijk, we zullen verwonderd raken en onszelf verrassen. Laten we Nederland mooier maken. Alle systemen kunnen herontworpen worden, ook die van onze kunstsector. ●

Tabo Goudswaard is kunstenaar en social designer en was intendant van *the Art of Impact*. Momenteel werkt hij onder andere aan transities in het veiligheidsdomein. Hij is mede-initiatiefnemer van de Sociaal Creatieve Raad Raad. Fotografie: Emilie Hudig

Colofon

Boekman Extra is een onregelmatig verschijnende digitale uitgave van de Boekmanstichting.

De Boekmanstichting verzamelt en verspreidt kennis en informatie over kunst en cultuur in beleid en praktijk. Het werkterrein omvat het kunst- en cultuurbeleid van de overheden, particuliere financiering van kunst, de sociaal-economische en juridische aspecten van de kunsten en het kunstenaarsberoep, marketing en sponsoring, culturele organisaties en manifestaties, kunst in relatie tot (nieuwe) media, cultuurbehoud, kunst-educatie, amateurkunst en kunstvakonderwijs.

Zie ook www.boekman.nl

Redactie

Maxime van Haeren,
Jan Jaap Knol,
Jack van der Leden,
André Nuchelmans
(hoofdredacteur)

Productie

André Nuchelmans

Redactieadres

Boekmanstichting,
t.a.v. redactie
Boekman Extra
Herengracht 415,
1017 BP Amsterdam,
telefoon 020 – 624 37 36,
e-mail
redactie@boekman.nl

Kopij

volgens de redactie-
aanwijzingen via e-mail

Eindredactie en correctie

Taalbureau IJ, Amsterdam

Beeldredactie

André Nuchelmans,
Joseph Plateau

Vormgeving

Joseph Plateau grafisch
vormgevers, Amsterdam

Lithografie

BFC Graphics, Amersfoort

Druk

Tesink, Zutphen

Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Al het mogelijke is gedaan om rechthebbenden van beeld te achterhalen. Indien u meent over auteursrechten te beschikken van beeld in deze Boekman Extra, dan kunt u contact opnemen met de Boekmanstichting in Amsterdam.

Boekman Extra

Gratis te downloaden via
www.boekman.nl

